

STUDII ȘI ARTICOLE ARTICLES

Aspecte doctrinare la Evagrie Ponticul

Pr. Conf. Dr. Ioan Mircea IELCIU*

Rezumat:

Studiu prezintă succint portretul duhovnicesc și intelectual al marelui scriitor filocalic Evagrie Ponticul, realizând o scurtă prezentare a câtorva aspecte doctrinare ale învățaturii sale despre Dumnezeu, Sfânta Treime, om, cosmos, îngeri, demoni, păcat, etc., toate acestea definind doctrina sa spirituală.

Cuvinte-cheie:

Evagrie, Dumnezeu, Sfânta Treime, om, cosmos, îngeri, demoni, păcat, lume

1. Schiță de portret

Evagrie a fost una dintre figurile remarcabile ale monahismului și gândirii creștine din secolul al IV-lea patristic. Personalitate complexă, vestit ascet și părinte duhovnicesc din Egiptul celei de a doua jumătăți a secolului IV, ucenic al celor doi mari asceți: Macarie Alexandrinul și Macarie Egipteanul, viața și opera sa rămân un punct de referință în istoria gândirii și spiritualității creștine și „un continuu exercițiu spiritual”¹.

Există patru izvoare principale asupra vieții lui, și anume: Palladius², Socrate³, Sozomen⁴ și Ghenadie⁵, care ne prezintă elementele unui personaj complex,

* Pr. Dr. Ioan Mircea Ielciu, conferențiar Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

¹ Evagrie Ponticul, *Tratatul practic. Gnosticul*, introducere, dosar, traducere și comentarii de Cristian Bădiliță, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 11.

² *Istoria Lausiacă*, 86, PG 34:1190-1197.

³ *Istoria bisericească*, IV, 23, PG 67: 510-522.

⁴ *Istoria bisericească*, VI, 30, PG 67:1382-1387.

⁵ *De scriptoribus ecclesiasticus*, 11, PG 58: 1066-1067.

în care roadele harului se împletesc armonios cu acelea ale unei forțe intelectuale și ale unei trăiri duhovnicești excepționale. Izvoarele la care au făcut referire se confirmă și se întregesc unele pe altele. Sunt în ele puncte de referință și amănunte care s-ar putea închea într-un „roman spiritual”⁶. Legăturile sale din tinerețe cu strălucitele minți și inimi sfinte ale timpului din Pont, Capadocia și Constantinopol și vestitele sale așezăminte ascetice în Pustiul Egiptului, unde a învățat de la atâția și a învățat pe atâția scrierile sale. Opera sa, de mare adâncime spirituală și autoritate pan-creștină, a făcut și face din Evagrie una din cele mai apreciate podoabe ale Bisericii și creștinătății.

Evagrie s-a născut într-o familie preoțească, la 345-346, la Ibora, în Pont, de unde și supranumele de Ponticul. Așa cum remarca pertinent Cristian Bădiliță, „viața lui s-a scurs ca un șuvoi – involburat și tulbure până în ultimii ani, potolit și limpede la sfârșit – dinspre nord spre sud, dinspre Pont spre Egipt, șuvoi care a adus cu el nu numai bune, ci și ne-bune, nu numai perle duhovnicești, ci și mult mâl «din cel lumesc»”⁷. Instrucția a început-o în casa părintească, apoi merge la Cezareea Capadociei, unde – deși tânăr – este remarcat de Sfântul Vasile cel Mare, care îl hirotonește lector (citeț); unde el slujește și învață până la moartea tatălui său și a Sfântului Vasile cel Mare (1 ianuarie 379)⁸. Primul contact cu scrierile și metoda de interpretare a Sfintei Scripturi practică de marele teolog alexandrin s-a produs la Annesi prin intermediul celor doi capadocieni: Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Grigorie de Nazianz. Într-o scrisoare el mulțumește Domnului și Sfântului Vasile pentru că i-a dat „sfânta schimă” și l-a așezat în rândul monahilor⁹. Este cert că tânărul Evagrie a crescut sub aripa duhovnicească a marilor capadocieni¹⁰. Astfel, după moartea Sfântului Vasile, Evagrie se îndreaptă spre Constantinopol unde nu Sfântul Grigorie de Nyssa, cum precizează Palladius, ci Sfântul Grigorie de Nazianz îl primește și-l hirotonește diacon, apoi arhidiacon, colaborând și instruindu-se tot timpul sub îndrumarea marelui Patriarh, care – după afirmația lui Sozomen – „l-ar fi format întru filosofie și educat în știința sacră”¹¹.

În această perioadă, Evagrie se impune printr-o remarcabilă forță dialectică în lupta contra tuturor ereziilor printr-un uimitor progres la studii, prin-

⁶ Cf. Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, vol. III, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 431.

⁷ Evagrie Ponticul, *Tratatul practic. Gnosticul...*, p. 11.

⁸ Palladius, *Istoria Lausiacă*, 86, PG 34: 1188C.

⁹ W. Frankenberg, „Evagrius Ponticus”, 21, Berlin, 1912 (texte siriace cu retraducere în greacă), la Justin I. Moisescu, *Ευαγριος ὁ Ποντικος. Βιος-συγγραμματα-διδασκαλία* (diss), Atena, 1937, p. 23, n. 1.

¹⁰ Vezi pe larg: Ieromonah Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1997.

¹¹ *Istoria bisericăscă*, VI, 30, PG 67: 1384C.

tr-un deosebit talent al vorbirii, dar și prin frumusețea chipului și a eleganței veșmintelor sale¹².

După demisia sa de la conducerea Bisericii din capitala imperiului și din oficiul de președinte al Sinodului II Ecumenic în urma scandalului artificial determinat de episcopii egipteni care au sosit cu întârziere la Constantinopol, Sfântul Grigorie I-a încredințat pe Evagrie urmașului său, Patriarhul Nectarie¹³. Reținem amănuntul că Sfântul Grigorie Teologul, într-o scrisoare¹⁴ a sa, își arată mulțumirea pentru progresul ucenicului său în domeniul studiilor de teologie și filosofie. Grija marelui Grigorie față de ucenicul său reiese din *Testamentul* său, unde se prevedea ca, după moartea sa, să se dea lui Evagrie o cămașă, un stihar, două pallia și treizeci de monede de aur¹⁵.

Înzestrările excepționale și circumstanțele fericite părea că îl vor propulsa pe Evagrie spre o carieră eclesiastică plină de succes. Înarmat cu atitudini retorice și dialectice strălucite, cu un aspect plăcut, ba chiar și cu o anumită vanitate pregnantă exprimată printr-o vestimentație somptuoasă, toate acestea l-au făcut în curând răsfățatul capitalei. În acest context, nu întâmplător soția unuia dintre prefecții Constantinopolului s-a îndrăgostit brusc de tânărul arhidiacon, iar Evagrie, care de-a lungul întregii sale vieți a trebuit să se lupte cu un temperament extrem de senzual, nu a rămas neimpresionat. Cu toate acestea, s-a apărat lăuntric împotriva unui pas greșit care, în acele împrejurări, l-ar fi putut costa chiar viața¹⁶. Proveniența acestui detaliu, pe care nu-l găsim la Palladius, nu este sigură. În orice caz, această amenințare ar oferi un fundal psihologic extrem de plauzibil pentru trauma pe care a avut-o cu acest prilej Evagrie¹⁷.

¹² *Ibidem*.

¹³ Nectarie a fost ales de părinții sinodali de îndată ca patriarh al Constantinopolului după demisia Sfântului Grigorie, în ciuda faptului că era laic și lipsit completamente de orice instrucție teologică. Extrem de versat în chestiunile bisericești și teologice, Evagrie i-a fost într-adevăr, după cum relatează Palladius (*Istoria Lausiacă* 38, PG 34: 1101-1102), de mare folos acestuia în disputele cu arienii încă atotprezenți. Faima de strălucit retor, pe care pe bună dreptate și-o câștigase, avea să devină însă în curând fatală (Cf. Sozomen, *Istoria bisericească*, VI, 30, PG 67: 1384C).

¹⁴ *Epistola* 228, PG 37: 372.

¹⁵ PG 37: 393.

¹⁶ Sozomen ne dă detaliul că, în furia sa, soțul gelos al doamnei respective ar fi plănuit chiar un atentat criminal asupra lui Evagrie (*Istoria bisericească*, VI, 30, PG 67: 1384C).

¹⁷ Încolțit, Evagrie are într-o noapte un vis: se vede pe sine aruncat în lanțuri într-o închisoare, fără să i se comunice motivul arestării sale. Conștiința sa însă îi spune că în spatele acestei acțiuni se ascunde prefectul gelos. Cade pradă unei spaime îngrozitoare, până când apare un înger cu chipul unui prieten, iar acesta îi făgăduiește să-l elibereze dacă jură că va părăsi de îndată orașul. Evagrie jură pe o Evanghelie... și se trezește. Astfel de visuri aveau adeseori o mare importanță în Antichitate. E tentant să comparăm cu episodul nostru faimosul coșmar al lui Ieronim și atitudinea sa cu totul diferită față de jurământul făcut în vis (Cf. Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere...*, p. 30-31; J.D. Kelly, *Jerome. His Life, Writings and Controversies*, London, 1975, p. 41).

Pr. Conf. Dr. Ioan Mircea Ielciu

Evagrie a scăpat de încurcătură și, probabil, de moarte cu fuga. A fugit la Ierusalim. Ce anume l-a determinat să facă această alegere nu știm, putem numai presupune¹⁸. Mai întâi, remarcăm faptul că el nu fuge în Capadocia sa natală, cum ne-am fi putut aștepta, și nici la Sfântul Grigorie de Nazianz. Probabil rușinea pentru cele întâmplate poate fi motivul care l-a împiedicat să facă aceasta¹⁹.

La Ierusalim se afla – încă din anul 373 – Melania Romana, iar din 380, și Rufin²⁰. El a avut strânse legături de evlavie și de preocupări teologice și ascetice cu această femeie superioară, mai ales că Melania²¹ adoptase toate ideile lui Origen, ceea ce bucura pe Evagrie, care simpatiza de mai de mult pe marele alexandrin și care asistase și colaborase la alcătuirea Filocaliei origeniste încă de pe vremea când își făcea ucenicia la Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz. Melania a fost o faimoasă aristocrată romană, care, după moartea soțului ei și-a vândut imensele sale bogății și a fugit mai întâi în Egipt, unde a petrecut mai multă vreme pe lângă monahii din deșertul Nitriei, pentru ca mai apoi să vină în Ierusalim, unde, pe Muntele Măslinilor, cu ajutorul lui Rufin a înființat două mănăstiri: una de călugări și alta de călugărițe²².

Evagrie a găsit în Rufin și Melania nu numai doi romani cultivați, care au rămas legați de el printr-o prietenie fidelă întreaga sa viață, ci și doi cunosători excepționali ai scrierilor marelui Origen²³. Așadar, la Ierusalim Evagrie s-a găsit în compania unor spirite fine, fapt atestat de mai multe scrisori²⁴.

Dar aici, la Ierusalim, autorul nostru, de-abia scăpat de primejdie, a uitat însă, mai întâi de toate, intențiile și planurile sale bune, revenind la viața mondenă. Își schimba hainele de două ori pe zi și se înfunda, prin dialectică, în slava deșartă²⁵.

¹⁸ Ierusalimul era încă de pe atunci un centru al pelerinajelor internaționale, dar acest lucru nu e suficient în cazul lui Evagrie (pentru alte aspecte vezi: Socrate, *Istoria bisericească*, IV, 23, PG 67: 516A).

¹⁹ Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere...*, p. 31.

²⁰ F.X. Murphy, *Rufinus of Aquileia (345-411). His Life and Works*, Washington D.C., 1945, p. 52 ș.u.; D.J. Chitty, *The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, Oxford, 1966, p. 110.

²¹ F.X. Murphy, „Melania the Elder. A Biographical Note”, *Traditio*, 5 (1947), p. 59-77, și N. Moise, „Melaniana”, *Recherches Augustiniennes*, 15 (1980), p. 3-79.

²² Cf. Evelyn Whyte, *The Monasteries of the Wādi `N Nātrun, Part II: The History of the Monasteries of Nitria and of Sketis*, New York, 1932, p. 75.

²³ Rufin își va dedica mai apoi mulți ani ai vieții sale traducerii scrierilor lui Origen în limba latină, contribuind astfel, alături de Ieronim, la salvarea și conservarea acestui izvor inepuizabil de inspirație teologică (Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere...*, p. 32).

²⁴ Vezi: *Epistolele* 5; 7; 10; 19; 22; 32; 36; 44; 49 (către Rufin) și *Epistolele* 1; 8; 31; 35; 37 (Către Melania). Vezi: A. Guillaumont, *Le Corpus de 62 lettres d'Evagrie le Pontique*, AEHESR, 80 (1980-1981), p. 471-472.

²⁵ Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 432.

Pe fondul acestei vieți superficiale și vanitoase i-a venit pe neașteptate o nouă lovitură, o boală îndelungată, manifestată printr-o febră persistentă, în fața căreia medicii erau neputincioși, și care l-a ținut la pat pentru o jumătate de an și amenința să-i mistuie tot trupul²⁶.

Înțeleaptă și cu o mare putere de pătrundere a realității, Melania a realizat că această boală nu avea cauze obișnuite și, discutând cu Evagrie, acesta i-a mărturisit că părăsise Constantinopolul cu gândul de a-și schimba viața și că până atunci nu făcuse nimic în acest sens. Melania i-a smuls făgăduința de a se face monah, după care se rugase pentru el lui Dumnezeu ca să-l vindece. Evagrie s-a declarat de acord și după câteva zile s-a vindecat.

Astfel, în Duminica Paștilor a anului 383, proaspătul vindecat primește din mâna lui Rufin haina monahală. Nu știm dacă intenția sa originală a fost chiar aceea de a deveni monah și, mai mult decât aceasta, anahoret. Sigur e că idealul monahal era familiar prin intermediul Sfântului Vasile și Sfântului Grigorie de Nazianz, dar e probabil ca el să se fi gândit la o formă de viață ascetică mai neconvențională, ca aceea spre care a năzuit întreaga sa viață Grigorie și în care acesta și-a sfârșit viața sa după retragerea deplină din demnitățile bisericești²⁷.

Evagrie – proaspăt călugăr – pleacă imediat în Egipt și se stabilește în Munții Nitrici, leagănul monahismului, un adevărat „Athos” al lumii antice²⁸. Este greu din nou să știm ce l-a determinat să facă această alegere. Teoretic, el ar fi putut trăi ca monah în Palestina sau chiar și pe Muntele Măslinilor. E plauzibilă ideea ca Melania să-i fi recomandat Egiptul, întrucât, după experiențele anterioare ale lui Evagrie, Ierusalimul nu i se părea a fi tocmai locul cel mai potrivit²⁹.

A doua parte a vieții, Evagrie și-o petrece în Egipt – șaisprezece ani, din care doi în Munții Nitrici, iar paisprezece în Pustiul Skete, în așa-numitele Chelii –, practicând o asceză severă îmbinată cu rugăciunea. Astfel, mânca o jumătate de pâine pe zi și puțin untdelemn, făcea o sută de rugăciuni pe zi și muncea scriind și copiind manuscrise numai pentru costul mâncării. Timp de cincisprezece ani și-a purificat mintea, fiind învrednicit de harisma cunoașterii, a înțelepciunii și a discernământului³⁰.

Acolo, în Munții Nitrici, Evagrie a întâlnit monahi care era mari admiratori ai lui Origen, mulți dintre ei fiind ucenicii lui *Didim cel Orb*, renumit didascal, pe

²⁶ Palladius, *Istoria Lausiacă*, 38, PG 34: 1190-1192.

²⁷ Cf. P. Galaxy, *La vie de Saint Grégoire de Nazianze*, Lyon-Paris, 1943, p. 212.

²⁸ Palladius, *Istoria Lausiacă*, 86, PG 34: 1193D.

²⁹ Trebuie să facem precizarea că Melania nu și-a trimis nicidecum protejatul în Egipt ca într-un surghiun, căci de la vizita ei în Egipt (373-374) și intervenția ei neînfricată pentru episcopii și monahii exilați în Palestina în 375, ea dispune în pustiul de o rețea de buni prieteni și cunoscuți, spirite sfinte (Evelyn White, *Monasteries...*, p. 75-83).

³⁰ Palladius, *Istoria Lausiacă*, 86, PG 34: 1194AB.

atunci la Școala din Alexandria. Pe parcursul celor șaisprezece ani petrecuți în pustiu, Evagrie a încheșat legături cu monahi vestiți, pe care i-a cercetat duhovnicește și de la care a învățat multă înțelepciune, cum au fost cei doi Macarie și Frații Lungi. Evagrie punea dieta trupului sub ochiul ascezei duhovnicești, în primul rând, prin rugăciune și prin ieșirea de sub imperiul patimilor trupești și sufletești, urmărind desăvârșirea, adică starea de nepătimire. Scopul urmărit era „*să stăpânești orgoliul și disprețul în așa manieră încât nici cel elogiât pe drept să nu se umple de aplauze și nici cel insultat pe nedrept să nu se mânia la primirea insultelor*”³¹.

Admirația și prețuirea nemărginită a lui Evagrie pentru Origen, care urmărise atât de mult desăvârșirea, contactul său cu mințile aprinse ale anahoreților și îndelungatele sale lecturi și meditații personale i-au creat și lui o conștiință personală în domeniul ascezei și al teologiei, căci acestea sunt nedespărțite în domeniul spiritualității înalte. S-a spus pe drept cuvânt că Evagrie „era un grec autentic și un spirit speculativ, adorator și iubitor de înțelepciune”³². La acestea s-a adăugat șansa de a fi fost inițiat în procesul de gândire și viață creștină al marilor „stâlpi” ai Bisericii timpului, ca Sfinții Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz, și al marilor părinți duhovnicești, ca Melania, Macarie Egipteanul, Macarie Alexandrinul.

În timpul șederii sale în Egipt, Evagrie și-a desăvârșit formația sa teologică și filosofică. Pe lângă opera lui Origen și a marilor capadocieni, Evagrie a studiat pe Sfântul Atanasie, Serapion de Tmeris și Clement Alexandrinul.

La Alexandria, unde venea uneori și discuta cu filosofi, Evagrie l-a întâlnit pe Didim cel Orb, înflăcărat partizan al lui Origen. Se pare că întâlnirile cu acest magistru l-au câștigat definitiv pentru origenism. În jurul anului 391 vine în pustiu Palladius, care îi devine admirator și ucenic și, probabil, tot în această perioadă îl vizitează și Sfântul Ioan Casian împreună cu prietenul său, Gherman, care vin din Răsărit, și anume din Scythia Minor prin Palestina³³.

O latură importantă a activității lui Evagrie în pustiu a fost redactarea operei sale scrise³⁴, bogată și interesantă sub aspect duhovnicesc. Evagrie a fost scriitorul monah cel mai prolific și mai plin de idei din întreg pustiu egiptean. Prin intermediul acestei opere Evagrie a rămas în conștiința Bisericii ca creatorul misticismului monahal, din care s-a împărtășit și inspirat monahismul creștin de pretutindeni.

Moștenitor al marilor alexandrini Clement și Origen, el a pus în valoare sub forma nouă a centuriei spirituale principiile unei mistici riguros intelectualiste.

³¹ Sozomen, *Istoria bisericească*, VI, 30, PG 67: 1384A.

³² Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 29.

³³ *Ibidem*, p. 30-32.

³⁴ În legătură cu opera sa, vezi semnalările la: Palladius, *Istoria Lausiacă*, 86, PG 34: 1194B; Socrate, *Istoria bisericească*, IV, 23, PG 87: 516AB, și Ghenadie de Marsilia, *De scriptoribus ecclesiasticis*, 11, PL 58: 1066.

Evagrie se află în fruntea unuia dintre marile curente ale spiritualității bizantine, pe linia căruia se înscriu și Sfântul Ioan Scărarul, Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Simeon Noul Teolog și scriitorii isihăști.

2. Dumnezeu – Sfânta Treime

Deși nu a scris lucrări speciale de doctrină, de factură dogmatică, referiri la marile teme dogmatice găsim presărate de la un capăt la altul al operei sale. El scoate în evidență faptul că Dumnezeu este *Unul și Unicul*. El este simplu și esență simplă; El este dragoste, monadă sau henadă, nu ca număr, ci ca natură³⁵. De asemenea este accentuată omniprezența sau ubicuitatea lui Dumnezeu: Dumnezeu este în tot locul și în tot ceea ce se petrece prin foarte variata Sa înțelepciune. Înainte de a crea natura rațională, Dumnezeu a sălășluit în propria-I esență, dar după ce a creat această natură (rațională) și-a făcut-o casă. Actul creației nu a adus nicio schimbare în natura divină. Dumnezeu sălășluiește în toate și le unește pe toate. Lucrearea lui Dumnezeu se vedește prin apropierea harurilor între ele, mai ales în firile raționale și sfinte³⁶.

Dumnezeu lucrează în lume prin Puterea și Înțelepciunea Sa, adică prin Fiul și prin Duhul Sfânt, Care sunt necreați. Fiul și Duhul Sfânt sunt semne ale măririi prin care se concep iubirea Tatălui și chipul exact și strălucirea ființei Tatălui. Așa cum mintea, prin intermediul sufletului, lucrează în trup, tot așa Dumnezeu, prin sufletul Său, adică prin Logos și Sfântul Duh, lucrează în trupul Său – *mintea*³⁷. Ca esență simplă, Sfânta Treime e neschimbabilă, întrucât în ea nu intră niciun fel de sinteză de calități, de inferioritate ori de superioritate, ca la creaturi. Formată din trei Ipostase – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt –, Sfânta Treime nu înseamnă trei Dumnezei, căci ea nu e o triadă de numere. Treimea este a unuia unic, căci altfel ar trebui precedată de doime, iar aceasta urmată de treime. Esența sau ființa Sfintei Treimi se caracterizează ca pace și liniște de negrăit, fără de început și fără de sfârșit și care nu sălășluiește într-un anumit loc, ci lucrează în sufletul rațional, numit și templu al Sfintei Treimi și căruia i se descoperă³⁸.

³⁵ Termenul de „*henadă*” nu apare ca termen tehnic în scrierile lui Evagrie. Cele două noțiuni extrem de importante sunt: a) *henaskai monas* – tot timpul în campus, care desemnează în opinia unui specialist în scrierile evagriene „*Treimea în unitate absolută și non-numerică a esenței sale*” – și b) *monas* – „*starea de unitate non-numerică între creat și Creator*”. Pentru detalieri și mai multe precizări, vezi: G. Bunge, „Hénade ou monade”, *Le Mouséon*, 102 (1989), p. 69-91.

³⁶ Amănunte la E. Contreras, „Evagrio Póntico: su vida, su obra, su doctrina”, *Cuadernos Monásticos*, 11 (1986), p. 83-93; N. Gendle, „Cappadocian Elements in the Mystical Theology of Evagrius Ponticus”, *Studia Patristica*, 16 (1985), p. 373-384; M. O’Laughlin, „New questions Concerning the Origenism of Evagrius”, *Origeniana Quinta*, Louvain, 1995, p. 528-534.

³⁷ *Epistola către Melania*, la Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 105, n. 9.

³⁸ Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 102-107.

Pr. Conf. Dr. Ioan Mircea Ielciu

Dumnezeu-Tatăl e unic, simplu și izvor, și sfârșit a tot ce există. El este cauza ființială a Fiului și a Duhului Sfânt. El e Tată prin har al creaturii raționale, căreia i-a dat chipul Său. Fiul este Unul-Născut și Primul-Născut prin care vin toate. El este Împăratul firii raționale. El S-a arătat neamului omenesc „*din cunoașterea ființială și din natura netrupească și trupească*”, S-a făcut învățătorul cunoașterii despre Dumnezeu pentru toată firea rațională, creată după asemănarea Lui. Dumnezeu după ființă, Fiul singur cunoaște pe Hristos. Din dragoste pentru noi, Fiul S-a făcut Mântuitorul nostru, coborând pe pământ în trup deoființă cu trupul nostru și cu suflet din firea sufletelor noastre, ne-a răscumpărat, prin moartea Sa, de păcat. Răstignirea Sa înseamnă omorârea vechiului om din noi, anularea osândirii și iertarea pentru restabilirea vieții noastre³⁹.

A fost un timp când trupul lui Hristos nu exista, dar nu a fost o vreme când Dumnezeu-Logosul să nu fi existat în El. După înviere, trupul Său a devenit ne-strictăcios și rămâne pentru totdeauna unit cu esența Sa divină. Fiul e mai mic decât Tatăl, nu sub raportul firii divine, ci al celei umane, întrucât El a murit, ca să ne scape pe noi de moarte și să ne facă părtași la nemurire⁴⁰. Puterea, semnele, minunile și vindecările săvârșite de către Hristos Îl arată drept Creator. Înainte de Întrupare, El S-a arătat oamenilor în diverse chipuri, preocupat de făpturile Sale. Sfântul Duh este deoființă cu Tatăl și cu Fiul și este numit degetul și înțelepciunea lui Dumnezeu și „izvorul sfințenie”. Sfințenia Lui nu e dobândită, ci ființială. Sfântul Duh nu are o esență schimbătoare. Prin lucrarea Sfântului Duh, Dumnezeu își desăvârșește *chipul Său în noi*⁴¹.

Evagrie – atunci când se referă la Sfânta Treime – sancționează ereziile trinitare: „Celor ce ne reproșează că credința în Sfânta Treime e *triteism*... le spunem că noi mărturisim un singur Dumnezeu, nu după număr, ci după fire. Fiindcă tot ceea ce se spune a fi una după număr, nu este unu în realitate, nici simplu după fire; Dumnezeu însă este mărturisit de către toți a fi simplu și necompus. Prin urmare, Dumnezeu nu este unul după număr”⁴².

Evagrie, de asemenea, combate și „lozincile” ariene, afirmând că „Fiul nu este nici «asemănător», nici «neasemănător» cu Tatăl. Fiindcă termenii «asemănător» și «neasemănător» se referă la calități, iar Divinul este lipsit de calitate. Mărturisind

³⁹ W. Frankenberg, „Evagrius Ponticus”, p. 387, la Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 108, n. 9.

⁴⁰ Pentru alte aspecte privind hristologia evagriană vezi excelentul studiu al lui F. Kline, „The Christology of Evagrius and the Parent System of Origen”, *Cistercian Studies*, 20 (1985), p. 155-183.

⁴¹ Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 108-109; J. Driscoll, *The Mind's Long Journey to the Holy Trinity. The „Ad monachos” of Evagrius Ponticus*, translated and with an introduction by J. Driscoll OBS, College-ville MI, 1993.

⁴² *Epistula fidei de S. Trinitate*, II, epistola este tradusă integral după textul grec editat de către J. Gribomont, în Ieromonah Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere...*, p. 193.

dar identitatea firii, primim și «*deoființimea*», dar fugim și de compoziție, întrucât Cel ce este după ființă Dumnezeu și Tată a născut pe Cel ce este după ființă Dumnezeu și Fiu. Fiindcă din aceasta se dovedește «*deoființimea*» lor. Pentru că Cel ce este Dumnezeu după ființă e deoființă cu Cel ce este Dumnezeu după ființă⁴³.

3. Creație și antropologie

„Evagrie înțeleptul” – supranumit „un filosof în pustie”⁴⁴ – a marcat prin învățătura sa duhovnicească întreaga spiritualitate creștină atât în Răsărit, cât și în Apus dincolo de orice limite confesionale, încât pe drept cuvânt trebuie să se vorbească de o „*spiritualitate evagriană*”⁴⁵.

În legătură cu creația, Evagrie afirmă că Dumnezeu a creat lumea în timp, ca „oglină a bunătății divine”, a întregii Sfinte Treimi. Lumea alcătuită din ființe raționale, asemenea între ele și unite cu Dumnezeu prin har a fost creată în timp de creatorul fără de început. El afirmă că lumea nu are sfârșit, întrucât e unită cu Acela care nu are nici început, nici sfârșit. Totul e opera înțelepciunii și voinței lui Dumnezeu, Care poartă de grijă de făpturile Lui, organizând totul și bucurându-Se de toate. Lumea a fost creată desăvârșită atât cât pot cuprinde făpturile raționale, fapt pentru care Evagrie denumeste pe cei raționali cu calificativul de „*dumnezeiești*” și „*dumnezei*”⁴⁶. Se impune să facem precizarea că nu poate fi vorba de un panteism, fiindcă Dumnezeu a creat lumea – zice el –, nu din propria Sa esență, ci din nimic, prin har⁴⁷.

Ca și la Origen, și în concepția lui Evagrie sufletele preexistă. El consideră că, deși sufletul a fost creat de Dumnezeu, el a preexistat trupului, în care apoi a fost pus ca într-o închisoare, pedepsit fiind pentru păcatele săvârșite anterior. În fiecare dintre noi, inteligența are starea naturală de la început, adică e o inteligență „divină”, „pură”, ca chip al lui Dumnezeu, dar fără simplitatea

⁴³ *Epistula fidei de S. Trinitate*, III, în *Ibidem*, p. 196.

⁴⁴ Vezi: A. Guillaumont, „Un philosophe au désert: Évagre le Pontique”, *Revue d'Histoire des Religions*, 184 (1982), p. 29-56.

⁴⁵ Lui Irénée Hausherr îi revine meritul de a fi evidențiat acest aspect în numeroasele sale studii, dintre care amintim: „Contemplation. d'Évagre le Pontique”, în *Dictionnaire de Spiritualité*, t. II, col. 1775-1785; *Hésychasme et prière (Orientalia Christiana Analecta 176)*, Roma, 1996 (culegere de 15 studii anterioare); *Études de spiritualité orientale (Orientalia Christiana Analecta 183)*, Roma, 1996 (culegere de 22 studii anterioare).

⁴⁶ Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 110, n. 13.

⁴⁷ Deși Evagrie vorbește despre „lumi” sau despre „conuri” ca părți ale lumii existente: lumea îngerilor, lumea demonilor, lumea oamenilor sau lumea pământescă și lumea duhovnicească în Împărăția cerurilor, totuși nu e vorba, la el, de mai multe lumi sau de serii de creaturi. La început, prin cuvântul Domnului, cele existente, atât trupești, cât și netrupești, existau și niciuna dintre ele nu era mai veche decât cealaltă.

Acestuia și fără altă calitate și putere decât cea dată de către Creator prin har. Inteligențele create, duhovnicești prin esența și firea lor, au primit de la Dumnezeu ca daruri asemănătoare accidentale dintre cele ale esenței Sale. Acestea sunt calități și puteri obținute, nu aptitudini sau forțe esențiale ale naturii creaturilor raționale. Această forță e dirijată de liberul arbitru și desăvârșită de puterea lui Dumnezeu. Voința liberă are inițiativa modelării sufletului. Astfel, alegerea virtuții sau a păcatului stă în voința noastră. Pronia lui Dumnezeu merge în tandem cu liberul nostru arbitru. Prima și cea mai de seamă harismă dată de către Dumnezeu este cunoașterea Sfintei Treimi, sau unirea cu Ea, care constituie scopul creaturilor raționale⁴⁸.

Influențat de Origen el consideră că inteligențele, pure și fericite prin cunoașterea Sfintei Monade, au ajuns imobile folosindu-se de darurile lui Dumnezeu, iar liberul arbitru devine nemișcat. Dar această fericire s-a stins prin introducerea răului în creaturile raționale. În privința *răului*, Evagrie consideră că acesta nu poate avea ipostasă, adică subzistență proprie, cum are Dumnezeu esență proprie. Evagrie sugerează că „tot ceea ce e capabil să cunoască pe Dumnezeu, dar preferă ignoranța în locul cunoașterii, acesta se numește rău”⁴⁹.

În ciuda faptului că este nesubstanțial, răul există în lume. Răul este negarea binelui, opusul puterii existente, el e ceea ce *nu există*, a cărui putere, deși nu o avem în firea noastră, o primim ca făpturi. Astfel, din cauza puținătății arătate în cunoașterea Sfintei Treimi a pătruns în inteligență mișcarea, care, în *concepția* lui Evagrie, constituie elementul esențial în apariția răului. În neglijența ei, inteligența (*noûs-ul*) își întoarce fața de la Sfânta Monadă și, prin aceasta, provoacă ignoranța⁵⁰.

Această neglijență a adus lipsa darului cunoașterii lui Dumnezeu sau pierderea semințelor naturale, care mențin în noi cunoașterea lui Dumnezeu. Căderea a avut drept consecință pierderea numai a acestor semințe ale cunoașterii divinității, nu și a celorlalte. Unirea armonioasă a voințelor celor create de către Dumnezeu a pierit, iar lumea cu viața fericită a dispărut. Făpturile au început să fie mai depărtate sau mai apropiate de Dumnezeu după varietatea utilizării liberului arbitru de către ființele raționale. În acest mod a apărut lumea definită de Evagrie „ca o întocmire a naturii, care constă din corpuri separate și conține ființe raționale diferite după creșterea cunoașterii lui Dumnezeu”⁵¹.

⁴⁸ Dumnezeu ne-a creat „după chipul Său” (Facere 1, 27). Ideea moștenirii joacă un important rol în teologia lui Evagrie (Cf. *Kephalaia Gnostica*, I, 18; III, 72; IV, 9, la Ieromonah Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul. O introducere...*, p. 234, n. 79).

⁴⁹ *Epistola 30*, la Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 115.

⁵⁰ *Centuria*, III, 36, la Justin Moisescu, *op. cit.*, p. 117, n. 1.

⁵¹ *Ibidem*.

Evagrie consideră că moartea este „un lucru contra naturii”. Ea este răul cel mai mare. Din pricina înclinării spre moarte ființele raționale au fost împărțite în trei categorii: una stăpânită de viață, alta stăpânită de viață și de moarte și alta care se află numai sub stăpânirea morții. O altă consecință a căderii a fost că ființele raționale au dobândit o grosime (o consistență materială) prin cele patru elemente și, mai ales, diferență de calități. Trupurile sunt articulate nu prin materia însăși (pământul, apa, aerul și focul), ci prin energiile acesteia⁵².

a) Îngerii și demonii

Îngerii sunt îndepărtați de cunoașterea Sfintei Treimi prin mișcare. Tulburându-se, uneori, între ei, din cauza frământărilor și a neglijenței lor, fiecare lucra după propriul liber arbitru. Îngerii fac binele din propria lor voință, dar se deosebesc numai după treapta la care fiecare alege binele. Cel mai înalt rang al acestora sunt *Sfintele Puteri*, ale căror inteligențe sunt pure și pline de adevărata cunoaștere, având trupurile luminoase. Un alt rang sunt Îngerii, formați din esență și sfințenie. În comparație cu oamenii sunt naturi netrupești, dar au totuși trupuri iuți și luminoase. Îngerii conduc pe oameni, se îngrijesc de viața și de virtutea lor, pe unii îi schimbă prin cuvinte, pe alții îi înțelepțește prin teamă, pe alții prin vise⁵³.

Demonii sunt opuși îngerilor. Ei sunt ființe raționale care au căzut din ceruri și sunt inabordabile pentru Dumnezeu. Prin liberul arbitru, grație mișcării, ei nu numai că au căzut din cunoașterea lui Dumnezeu, lepădând rangul îngeresc, dar și-au însușit starea opusă. Demonii au ajuns la o răutate desăvârșită. Ei rostesc cuvinte de evlavie, dar nu cunosc evlavia, întrucât ei nu se hrănesc cu contemplarea celor ce sunt. Pe demoni, mânia (*thymos*) îi conduce la multe răutăți. Într-o cantitate mai mică, mânia se află și în oameni și devine cauză a păcatelor celor mai grele. Evagrie consideră că nicio răutate nu îndrăcește mintea ca mânia. Demonul nu este altceva decât un om tulburat de mânie. Demonii fac tot ce pot spre a atrage pe om la rău și se bucură de împușinarea virtuții⁵⁴.

⁵² „Probleme gnostice”, Centuria a II-a, la Justin Moiescu, *op. cit.*, p. 117, n. 6.

⁵³ Justin Moiescu, *op. cit.*, p. 118-119. Evagrie afirmă că „*monahul se face prin rugăciune egal cu îngerii*” (*Despre rugăciune*, 113, în *Filocalia românească*, vol. I, p. 87 și Evagrie Ponticul, *Scrieri alese*, traducere și note Radu Duma, Editura Herald, București, p. 151). În spatele ideii că îngerii sunt minți pure, oamenii și demonii fiind minți căzute se află limpede o influență platonice și neoplatonică. Așa cum demonii atacă sufletul, tot așa îngerii apără sufletul împotriva lor: „*Cunoaște că sfinții îngeri ne îndeamnă la rugăciune și stau de față împreună cu noi, bucurându-se și rugându-se pentru noi*” (*Despre rugăciune*, 81, în *Filocalia românească*, vol. I, p. 81; Evagrie Ponticul, *op. cit.*, p. 142). El adaugă, precizând că „Îngerul lui Dumnezeu arătându-se, oprește cu cuvântul numai lucrarea potrivnică din noi și mișcă lumina minții la lucrarea fără rătăcire” (*Despre rugăciune*, 75, în Evagrie Ponticul, *op. cit.*, p. 142).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 119-121.

b) *Omul*

Evagrie consideră că oamenii sunt ființele cele mai raționale intermediare între îngeri și demoni. Situându-se între cei mai buni și cei mai răi, ei sunt capabili și de bine, și de rău, întrucât după cădere, ei nu s-au atașat nici binelui, nici răului. Copiii nu sunt atașați perfect nici de bine, nici de rău; de aceea oamenii se află intermediari între îngeri și demoni. Nu în sensul că oamenii nu au păcătuit, întrucât îndepărtarea de Dumnezeu este un rău al tuturor fapturilor raționale, ci în sensul că, prin liberul lor arbitru, ei nu s-au fixat, nici în bine, adică nici în lumea îngerilor, nici în lumea demonilor⁵⁵.

Ca urmare a căderii, firea omului și-a pierdut unitatea, iar puterile suflatești s-au tulburat. În firea alcătuită din inteligență, poftă și mânie, la început a prezidat inteligența, conducătorul sufletului. După păcat însă, și tulburările aduse de el, oamenii au fost conduși de poftă, în care omul a ajuns inferior tuturor celorlalte creaturi raționale⁵⁶.

Sufletelor – spune Evagrie – li s-au atașat trupurile carnale sau greutatea calităților celor patru elemente ale materiei. Astfel, omul se compune din suflet și din trup, esențial diferite unul de altul, sufletele fiind create la început ca inteligențe pure de către Dumnezeu, iar trupurile provenind din părinții noștri. Virtutea și viciul vin din suflet, pentru că trupul nu primește cunoașterea binelui și a răului. Evagrie consideră că cea mai prețioasă putere a sufletului este raționalitatea, ca una care participă la înțelepciunea lui Dumnezeu. Inteligența este esența omului. Creată ca chip al lui Dumnezeu, inteligența (*noûs-ul*) este de necuprins (*akataleptos*) și oarecum infinită față de puterile oamenilor, din cauza raportului ei nemijlocit cu Dumnezeu. Cum e raportul dintre suflet și trup, tot așa este și raportul dintre Dumnezeu și trupul Său⁵⁷.

Numit din invidie și răutate un „*sucitor de cuvinte*”, Evagrie a alcătuit pe parcursul celor șaptesprezece ani ai vieții sale monahale un număr uimitor de mare de scrieri extrem de variate. Ele merg de la tratatul ascetic pentru începători, trecând prin „centurii” mai mari sau mai mici, având diverse conținuturi, comentarii scripturistice și scrisori, până la marile opere alcătuite din *Kephalia Gnostica* și *Epistula dogmatica ad Melaniam*, scrise pentru cei „*experimentați*”.

Parcurgând și analizând scrierile lui Evagrie, reiese faptul că acesta se dovedește a fi un maestru înnăscut al cuvântului; mai cu seamă în forma extrem de concentrată

⁵⁵ *Epistola 57*, la Justin Moiescu, *op. cit.*, p. 121, n. 6.

⁵⁶ *Epistola către Melania*, la Justin Moiescu, *op. cit.*, p. 122, n. 2.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 23, n. 6 și 7.

și pregnantă a „capetelor” sau aforismelor reprezentând elementele fundamentale ale grupajelor de o sută ale „centuriilor” – gen literar pe care l-a inițiat.

Evagrie, în mod evident, este un scriitor înnăscut și, ca atare, e desigur o excepție printre contemporanii săi, întrucât numai puțini monahi dispuneau de o cultură profană solidă. Palladius ne relatează cum a ajuns Evagrie să scrie. Timp de cincisprezece ani și-a curățit mai întâi mințile de toate patimile, învrednicindu-se apoi de harismele cunoașterii, înțelepciunii și deosebirii gândurilor⁵⁸. Astfel Evagrie a ajuns să scrie nu ca un erudit, ci ca un cunoscător și trăitor.

⁵⁸ Palladius, *Istoria Lausiacă*, 38, PG 34: 1190-1192.